

MAŽOSIOS LIETUVOS RANKRAŠTINĖS IR SPAUSDINTOS KNYGOS PAVELDAS LIETUVOS KNYGOS MUZIEJUJE

Projekto bandymas

DOMAS KAUNAS

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-2734 Vilnius, Lietuva
El. paštas: domas.kaunas@kf.vu.lt

Europos knygos muziejai modeliuoja ir iliustruoja gana sudėtingą ir įvairų, turintį daugybę sąsajų intelekto raiškos ir materialinės kultūros pasaulį. Jis funkcionuoja kaip civilizacijos paveldo organizacijos mini sistema. Muziejai ją imituoja tiek būdiniais, tiek išskirtiniais, reikšmingiausiais pavyzdžiais, turinčiais kultūrinę, mokslinę ir materialinę vertę. Sukaupę metodikos ir organizacinę patirtį galima perimti iš gausios literatūros, internetinės informacijos, stebėjimų *de visu*. Ką tik Fribūre (Šveicarija) atidarytą Gutenbergo muziejų pristatė žurnalas „Tarp knygų“ [1]. Šių eilučių autoriui buvo galimybių lankytis ir susipažinti su dviem svarbiausiais Vokietijos knygos muziejais: Johannesio Gutenbergo knygos muziejumi Maince ir Vokiečių knygos ir rašto muziejumi Leipcige, taip pat stebėti Vokietijos, Anglijos, JAV ir kitų šalių mokslinių bibliotekų senųjų, retų ir vertingų spaudos leidinių muziejines ekspozicijas. Lietuvių patirtis kol kas nedidelė ir neapibendrinta. Tam tikrą spaudos leidinių parodų ekspozicijos sąrangos suvokimą teikia išsamus VI. Zdzichauskio straipsnis apie 1934 m. Šiaulių „Aušros“ muziejuje įvykusią senųjų Lietuvos knygų parodą [2] ir J. Slapšinsko lietuviškosios ekspozicijos Vatikano 1936–1937 m. surengtoje pasaulio katalikiškosios periodikos parodoje Romoje apžvalga [3]. Šios XXVII knygos mėgėjų rūpesčiu paskelbtos publikacijos gali būti metodikos atrama sprendžiant spaudos leidinių periodizavimo, klasifikavimo, eksponatų atrankos ir išdėstymo klausimus.

Lietuvos knygos muziejaus idėja gyvuoja dešimtmečius. Ją brandino kelių kartų ir kūrybinių sričių inteligentija. Stingant jėgų ir vyriausybės palaikymo idėjai įgyvendinti, tarybiniu ir antrosios nepriklausomybės laikotarpiu kai kurios mokslinės ir viešosios bibliotekos įrengė fonduose laikomų senųjų ir vertingų leidinių muziejines ekspozicijas, tačiau jos dar tebelaukia savo patirties vertintojų. Aišku, dėl to kol kas negvildentas ir Mažosios Lietuvos knygos vietos būsimajame Lietuvos knygos muziejuje klausimas. Šiuo straipsniu bandysime suformuluoti ir pateikti bent pradines įžvalgas. Jas siekiame pristatyti specialistams ir visuomenei, tikėdamiesi sulaukti

atsiliepimų ir siūlymų. Be projekto kolektyvinio svarstymo neišsirutulios ir darbinė koncepcija.

Mažosios Lietuvos knygos – rankraštinės ir spausdintos – funkcionavimo ribos yra gana konkrečiai apibrėžtos erdvės ir laiko požiūriu. Jos lengvai nusakomos geografiškai, orientyrais įvardijant Baltijos jūros pakrantę Vakaruose, istorinę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Prūsijos (nuo 1871 m. – Vokietijos) sieną Rytuose, lietuviškaisiais vietovardžiais ir vandenvardžiais pažymėtos teritorijos pakraštį Pietuose. Šis plotas gausiai paženklintas lietuviškojo etnoso pėdsakais, kurie gali būti parankūs formuojant muziejaus informacinį foną. Diskusijų nekeltų ir chronologinės ribos: XVI amžiaus pradžia – 1945 metai. Pirmoji sietina su 1525 m. atsiradusios pasaulietinės valstybės – Prūsijos kunigaikštystės rašto poreikiais, antroji – su Antrojo pasaulinio karo sukelta katastrofa, pašalinusia Rytų Prūsijos, kartu ir Mažosios Lietuvos sąvoką iš politinių, administracinių ir geografinių realijų.

Koks galėtų būti esminis Mažosios Lietuvos rašto ir spaudos paveldo pristatymo principas? Rodyti jį kaip integruotą lietuviškosios dvasinės ir materialinės kultūros visumą ar kaip funkcionaliai struktūruotą dalinį materialųjį paveldą? Šiuo klausimu galimos įvairios nuomonės ir diskusijos. Patirtis rodo, kad noras plėsti lietuviškojo pasaulio ribas ir teikti jo monolitiškumo įvaizdį buvo ir yra gana gajus. Taip elgtis labiausiai skatina Mažosios Lietuvos problemos politizavimo poreikis. Mūsų manymu, knygos muziejuje šis kraštas turėtų būti pristatytas akcentuojant materialųjį paveldą. Tai leistų ryžtingai peržengti ir lietuvių raštijos pradininkų Abraomo Kulviečio, Stanislovo Rapolionio bei Martyno Mažvydo regioninės priklausomybės – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ar Mažosios Lietuvos – klausimą. Šis sprendimas kaip pavyzdinis visiškai tiktų ir lietuviškosios išeivijos spaudos eksponavimui.

Ar Mažosios Lietuvos lietuvių spaudos paveldo aktualizavimas atlieptų šių dienų visuomenės pilietinius ir politinius interesus? Lietuvos valstybės – neabejotinai. Mes turime politinių interesų, susijusių su Mažąja Lietuva kaip istorine, etnine ir geografinė visuma, nedalijant jos į buvusį Klaipėdos kraštą ir į dabartinį Karaliaučiaus kraštą (Kaliningrado sritį). Taip pat gerai suvokiame, kad šiame žemės lopinyje kryžiuojasi Europos Sąjungos, Rusijos, Lenkijos bei Vokietijos valstybių interesai, ir jų paisome. Tokia padėtis liks tol, kol bus politiškai išspręstas Karaliaučiaus krašto klausimas. Mažosios Lietuvos integralumo demonstravimas knygos muziejuje būtų Lietuvos Respublikos interesų egzistavimo raiška, kartu ir jų derinimo su kitų šalių interesais būtinybės pripažinimas. Šiuo požiūriu muziejaus kūrėjams prireiks įžvalgumo, lankstumo, ryžto ir drąsos.

Mažosios Lietuvos lietuvių rašto ir spaudos ekspozicijos sąranga kristalizuosis išsprendus keletą metodikos klausimų. Jie yra įvairaus sudėtingumo. Visų aktualiausia pagal pirmumą būtų spręsti tokius klausimus:

- 1) kaip suderinti regioninės medžiagos pateikimo ir universalios muziejaus koncepcijas;
- 2) kaip išspręsti ekspozicijos chronologinę ir teminę sąrangą;
- 3) kaip pateikti 450 metų trukmės knygos kultūros struktūruotą vaizdą;
- 4) kaip perteikti Mažosios ir Didžiosios Lietuvos rašto ir knygos sąveiką;
- 5) kaip nustatyti vertingiausio paveldo kategorijas, paminklinius rašto ir spaudos leidinius;
- 6) kaip pristatyti būdingiausius ir vertingiausius paveldo materialinius paminklus;
- 7) kaip įsigyti originalus.

Ekspozicijoje vyraujantis objektas bus rankraštis ir spaudinys. Pastarajam turi atstovauti pagrindiniai jo tipai: lakštinis spaudinys, brošiūra, knyga ir periodinis leidinys. Svarstytina, ar išskirti kalendorių kaip tarpinį (tarp knygos ir periodikos) spaudinio tipą. Jis turi stiprų užnugarį: pasaulyje gana paplitęs kalendorių kolekcionavimas, žinomi turtingi rinkiniai ir net veikia savarankiški kalendorių muziejai. Kalendorius galima laikyti savitu ir perspektyviu knygos kultūros reiškiniu.

Mažosios Lietuvos ekspozicijoje pirmenybė bus teikiama rankraščiams ir spaudiniams lietuvių kalba. Ji simbolizuoja krašto lietuviškumą, abiejų tautos dalių tapatumą ir skirtumus, paveldo svarbą. Tačiau lietuviškojo teksto vyravimas negali sukurti perdėto išskirtinumo ar net vienišumo vaizdą. Būtina parodyti lietuviškos knygos sąsajas ir kaimynystę su kitakalbėmis krašto knygomis: vokiškomis, lotyniškoms, lenkiškomis. Beje, mokslo ir švietimo reikmėms Karaliaučiuje išėjo šiek tiek spaudos leidinių ir kitomis, tiek naujosiomis, tiek senosiomis kalbomis. Senoji lituanistinė knyga vokiečių ir lotynų kalba buvo tiek pat svarbi, o kartais net daug svarbesnė už lietuviškąją.

Lankytojas, peržengęs Knygos muziejaus slenkstį, turėtų gauti įvadinį žinių ir pasirengti pažinčiai su Mažosios Lietuvos ekspozicija. Pirmiausia jį reikėtų supažindinti su krašto istorijos svarbesniais bruožais ir knygos istoriografijos metmenimis. Tam geriausiai tiktų vaizdinė ir tekstinė tyrinėjimų apžvalga. Ji bendrais bruožais pristatytų žinomiausius lietuvių, vokiečių ir lenkų autorius bei jų mokslo darbus. Lankytoji teiktini knygų cenzūrą, leidybą, spausdinimą ir platinimą reguliavę teisės aktai. Ekspoziciją pagyventų karališkieji Prūsijos spaudos cenzūros nuostatai, dažnai skelbti lakštiniais spaudiniais. Jie išvaizdūs dėl puošybos vinjetėmis. Nuo XIX a. spaudą reguliavo įstatymai, kuriuos tvirtino parlamentai – reichstagas arba landtagas. Ekspozicijoje teiktini šių dokumentų svarbesnių fragmentų vertimai ir taikymo padarinių liudijimai.

Šimtmečių spaudos paveldo turinį išsamiai atskleidžia repertuaro arba, kaip dabar linksta vadinti kalbos žinovai, spaudos viseto teminis ir tipologinis skerspjuvis. Mažosios Lietuvos spaudinių bibliografijoje jau užregistruota apie 3500 neperiodinių ir apie 150 periodinių leidinių lietuvių kalba, šimtai autorių vardų, dešimtys leidyklų ir

spaustuvų, knygynų ir knygrišyklų pavadinimų, 17 geografinių pavadinimų žemėlapyje, rodančių lietuviškos spaudos židinius. Leidiniai ne lietuvių kalba iki šiol nesuregistruoti, tačiau nesunku numanyti, kad jų skaičius ir įvairovė bus nepaprastai didelė. Taip pat būtina įvertinti tai, kad daug krašto gyventojams skirtų knygų lietuvių ir kitomis kalbomis išėjo už jo ribų, ypač Berlyne, Halėje, Hamburge ir kitur. Teminė ir tipologinė spaudos viseto atodanga rodo jo struktūrą, tačiau muziejinei ekspozicijai komponuoti reikalingi konkretūs leidiniai, dažnai net tų leidinių atskiri, ypatingais savitumais pasižymintys egzemplioriai. Jų atranka turėtų būti vykdoma remiantis vienodais kriterijais. Manytume, kad tokių kriterijų įvairovę reikėtų aptarti, nustatyti svarbiausius ir juos iliustruoti kai kuriais rašytiniais ir spausdintais veikalais. Jais nesiekama kanonizuoti visuotinai pripažintų knygų ir demonstruoti vien unikumus. Negalint jų apeiti, problema sprendžiama didinant ekspozicijos apimtį ir eksponatų skaičių.

Paminkliniai rankraštiniai veikalai. Svarbiausios būtų tokios rankraštinės knygos kaip: a) Wolfenbüttelio postilė, 1573; b) Jono Bretkūno Biblijos vertimas, 1590; c) kol kas neišaiškinto autoriaus vokiečių–lietuvių kalbų žodynas „Lexicon Lithuanicum“, XVII a.; d) Mato Pretorijaus (Praetorius) istorijos veikalas „Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla“, XVII–XVIII a. sandūra.

Paminkliniai spausdinti veikalai. Jie skirstytini į dvi kategorijas: 1) spaudos pirmtakai, kuriais laikytini visi trys katekizmai prūsų kalba ir visos Martyno Mažvydo knygos, išleistos autoriaus gyvenimo metais, Prūsijos kunigaikščių ir vyskupų nurodymai (vadinamosios gromatos) gyventojams; 2) pirmieji ir svarbiausi XVI–XX a. spausdinti veikalai, juos klasifikuojant pagal paskirties požymį. Pastarieji sudarytų tokius ekspozicijos skyrius:

Dvasinio gyvenimo knygos

Biblija: a) Baltramiejaus Vileto verstos evangelijos „Euangelias bei Epistolas“, 1579; b) Johanno Rehsos parengtas psalmynas „Psalteras Dowido wokischkai bei lietuwischkai“ (1625); c) Samuelio Bitnerio verstas „Naujas Testamentas lietuviskas“ su Bernhardo von Sandeno pratarme, 1701; d) Johanno Behrendto ir Peterio Gottliebo Mielcke's vadovaujamo vertėjų kolektyvo parengtas pirmasis visos Biblijos leidimas, 1735.

Katekizmai: a) Baltramiejaus Vileto parengtas „Enchiridion. Catechismus mažas del paspalitu Plebonu ir Koznadiju“, 1579; b) Gabrielio Engelio redaguotas Martino Lutherio „Mažas Katgismas“, kurio svarstyme dalyvavo 62 kunigai, 1722; c) Jono Jaskaudo „Krikščioniškas Katalikiškas Katekizmas“, 1770.

Giesmynai: a) Martyno Mažvydo „Giesmė š. Ambrazeijaus, bey š. Augustina“, 1543; b) Danieliaus Kleino „Naujos Giesmju Knygos“, 1666; c) Adamo Friedricho Schimmelpfennigo „Iš naujo perweizdetos ir pagerintos Giesmju-Kny-

gos“, 1751; d) Frydricho Kuršaičio „Pagerintos Giesmų Knygos“, 1841; e) Kristupo Lekšo „Ziono varpelis“, 1920.

Maldaknygės: a) Jono Bretkūno „Kollectas, alba Paspalitas Maldas“, 1599; b) Danieliaus Kleino „Naujos, labbay priwalingos ir Duszoms naudingos Maldų Knygeles“, 1666; c) Johanno Arndto „Rojaus Darželis“, 1807.

Pamokslų knygos: a) Jono Bretkūno „Postlla, tatai esti Trumpas ir prastas Ischguldimas Euangeliu“, 1591; b) Johanno Arndto „Šešos Knygos apie Tikra Krikščzonuma“, 1807; c) Jono Pipiro „Mišios“, 1913; d) Karlo Leopoldo Friedricho Neisso ir Kristupo Jurkšaičio parengtas rinkinys „Aš bey mano Namai norim Wiešpacziui šlužyti“, 1914.

Misijų knygos: a) F. Hahno „Ugnies Pakuta wieno indiško Szwentujo“, 1902; b) „Tsen-fen-thau. Atsitikimai kineziszko Krikszonies“, 1912; c) Hermannо Theodoro Wangemanno „Kaszane Mamatepa. Amžio begis isz Sziaur-Transvaalo, Pietaprikoj“, 1910; d) „Isz Amžiaus Begio anksti pasimirusiojo Batakrikszczionis Gerardo Huta Pea. Krikščzionis ant Salos Sumatra“, 1902.

Kalbos mokslo ir mokymo knygos

Gramatikos: Danieliaus Kleino a) „Grammatica Litvanica“, 1653 ir b) „Compendium Litvanico-Germanicum“, 1654; c) Pauliaus Friedricho Ruhigo „Anfangsgründe einer littauischen Grammatick“, 1747; d) Gottfriedo Ostermeyerio „Neue Littauische Grammatik“, 1791; e) Christiano Gottliebo Mielcke's „Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre“, 1800; f) Augusto Schleicherio „Litauische Grammatik“, 1856; g) Frydricho Kuršaičio „Grammatik der littauischen Sprache“, 1876.

Žodynai: a) Friedricho Wilhelmo Haacko „Vocablarivm litthvanico-germanicvm, et germanico-litthvanicvm“, 1730; b) Philippo Ruhigo „Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon“, 1747; c) Christiano Gottliebo Mielcke's „Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch“, 1800; d) Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno „Wörterbuch der Littauischen Sprache“, 1851; e) Frydricho Kuršaičio „Wörterbuch der littauischen Sprache“, 2 d., 1870–1883; f) Viktoro Gailiaus ir Miko Šlažos „Vokiškai lietuviškas žodynas“, 1932.

Lietuvių kalbos tyrinėjimai: a) Philippo Ruhigo „Betrachtung der Littauischen Sprache“, 1745; b) Maximiliano J. A. Foelkelio „Der Tonwandel in der lithauischen Deklination“, 1873; c) Adalberto Bezzenbergerio „Litauische Forschungen“, 1882; d) Viliaus Gaigalaičio disertacijos publikacija „Die Wolfenbütteler litauische Postillenhandschrift aus dem Jahre 1573“, 1900–1903.

Elementoriai: a) Friedricho Eberhardo von Rochowo „Kūdikių prietelius“, XVIII a.; b) Johanno Gottliebo Weissso „Naujas Pibelis“, 1808; c) Johanno

Friedricho Franzo Schroederio „Lietuviškos bey wokiškos Skaitimo Knygelės“, 1871; d) Viliaus Gaigalaičio „Waikų Knigėle“, 1906; e) Jurgio Lėbarto „Pyvelės, arba Lietuviškų Kudikių Knygelė“, 1915; f) Martyno Kairio ir Adomo Brako „Skaitymo-rašymo knygelė“, 1921; g) Miko Šlažos „Darželis. Skaitymo ir rašymo pradžiamokslis“, 1926.

Lietuvių kalbos vadovėliai kitataučiams: a) Friedricho Beckerio „Der kleine Littauer“, 1866; b) Erdmanno Juliaus Schiekoppo „Litauische Elementar-Grammatik“, 1879–1881; c) Karlo Rudolfo Jacoby'o „Litauische Chrestomathie“, 1880; d) Jono Pipiro „Lithauische Sprachlehre“, 1899; e) Aleksandro Teodoro Kuršaičio „Litauisches Lesebuch“, 3 d., 1911–1913; f) Viliaus Steputaičio „Litauischer Sprachführer“, 1915; g) Mikelio Ašmio „Litauisch“, 1916; h) Frydricho Karlo Mažeikos „Littauische Grammatik für Anfänger“, 1917; i) Vydūno „Einführung in die litauische Sprache“, 1919; j) Miko Šlažos „Elementarbuch der litauischen Sprache“, 2 d., 1924–1930; k) nežinomo parengėjo, galbūt Viktoro Falkenhahno posakių rinkinys pasienio tarnybai „Deutsch-litauische Redewendungen für den Gebrauch im Grenzdienst“, 1938.

Literatūra

Originalioji: Kristijono Donelaičio „Das Jahr in vier Gesängen“: a) XVIII a. antrosios pusės rankraštis ir b) pirmasis spaudos leidimas 1818 metais; Christiano Gottliebo Mielcke's „Pilkainis“: c) XVIII a. pabaigos rankraštis ir d) XIX a. pradžios spaudos leidimas; e) nežinomo autoriaus mokytojo „Giesmes Linksmybei ir Prietelystei paliecowotos“, 1841; f) Georgo Sauerweino eilėraščių rinkinys „Naujas gyvastis lietuviškos kalbos“, išlikęs tik korektūros lapuose, 1881; g) „Byrutės“ dainos, 1886; h) A. Benčio (neatskleistas slapyvardis) „Vietra vilioja“, 1901; i) Mikelio Hofmano-Ateivio „Jaunimo aidai“, 1913; j) Miko Gudaičio „Jurgis Žiburyš“, 1918; k) Vydūno „Amžina ugnis“, 1912–1913; l) Frydricho Bajoraičio-Paukštelio „Gyvumo žodžiai“, 1932; m) Ievos Simonaitytės „Aukštųjų Šimonių likimas“, 1935.

Verstinė: Ezopo vertimai: a) Johanno Schultzo „Die Fabuln Aesopi“, 1706; b) Ludwigo Rhesos „Aisopas, arba Pasakos“, 1824; c) Christopho von Schmido „Amžiaus Aprašims tos tobulas Growenes Genowewos“, 1838; d) herojinės poemos „Nybelungai“ liaudies skaitinių adaptacija „Dywni Prisitikimai ir karžygiški Darbai raguotojo Sygwrydo“, 1864; e) Joachimo Heinricho Campe's „Jaunasis Robinzons“, 1883; f) Johanno Heinricho Pestalozzi'o „Lynardas ir Gertruda“, 1898; g) Alfredo Tennysono „Enokas Arden“, 1918.

Tautosaka

Liaudies dainos: a) Ludwigo Rhesos „Dainos, oder Litthauische Volkslieder“, 1825; b) Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno „Littauische Volkslie-

der“, 1853; c) Christiano Bartscho „Dainu Balsai“, 2 d., 1886–1889; d) Viliaus Kalvaičio „Prusijos Lietuvių Dainos“, 1905.

Pasakos: a) Kristupo Jurkšaičio „Litauische Märchen und Erzählungen“, 1898; b) Hugo Scheu „Pasakos apie paukščius“, 3 d., 1912–1913; c) Jono Bickos ir Frydricho Tumoso „50 gražiausių Mažosios Lietuvos padavimų“, 1939.

Istorija

Visuotinė: a) Christiano Danieliaus Hassensteino karų su Napoleonu istorija „Nusidawimai švento Karawimo“, 1814; b) pirmasis mokyklinis istorijos vadovėlis „Wyrausieji Nusidawimai Prusų Karalystes“, 1836 (pirmasis leidimas išėjo 1817 m., tačiau jo egzempliorius kol kas nesurastas); c) Kristupo Jedi-
naičio „Nusidawimai Prusų Karo su Prancusais Metuosa 1870–1871“, 1871; d) Juozapo Flavijaus (Josephus Flavius) veikalo „Bellum Judaicum“ vertimas „Jeruzales Išputyjims“, 1881; e) Johanno Friedricho Glogau biografinė knyga „Knygeles apie Gywasti bey šlowingus Darbus didey Garbės wertingo Mokytojo Mertino Luterus“, 1882 (pirmasis leidimas išėjo 1818 m., tačiau jo egzempliorius kol kas nesurastas).

Lietuvos: a) Martyno Jankaus „Lietuwninku bei Lietuwos Nusidawimai“, 1897; b) Carlo Cappellerio „Kaip senieji Lietuvininkai gyveno“, 1904; c) Viliaus Gaigalaičio „Ewangeliški Surinkimai Lietuwoje“, 1904; d) Onos Jagomastaitės „Prusų Lietuwa ir jos Suwokietinimas“, 1932; e) Anso Bruožio „Mažosios Lietuvos mokyklos ir lietuvių kova dėl gimtosios kalbos“, 1935; f) straipsnių rinkinys „Aukuras“. Draugija tautos kultūrai kelti“, 1937; g) Jono Vanagaičio „Kovos keliais“, 1938.

Knygotyra

a) Mortos Zauniūtės ir Jono Vanagaičio „Kataliogas lietuvišku knygu su gotiškomis litaromis“, 1900; b) Viliaus Gaigalaičio „Lietuwos Nusidawimai ir musų Rašliawa“, 1912; c) Anso Bruožio „Prūsų Lietuvių Raštija“, 1913; d) Anso Bruožio „Prūsų lietuvių laikraščiai“, 1914; e) Anso Bruožio „Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesnieji lietuvių kalbos mylėtojai“, 1920; f) „Rytas“ akcinė bendrovė. 10 veikimo metų, 1921–1931“, 1931.

Teisė ir administracija

Prūsijos: a) Prūsijos karaliaus Friedricho I įsakas dėl mokesčių rinkimo „Ystaitimas už Mezlewninkus Prussų Karalysteje“, 1712; b) Prūsijos karaliaus Friedricho Wilhelmo I įsakas dėl draudimo atkeltiems kolonistams pabėgti „Karališka Gromata dėl uždraudimo szalin Begimmo nauju Susėdų Prusų žemėje“, 1723; c) Prūsijos karaliaus tarėjų įsakas dėl draudimo nepagrįstai apskūsti teismų nutartis „Apsakimas“, 1780; d) Klaipėdoje 1807 m. spalio 9 d. pasirašytas Prūsijos karaliaus Friedricho Wilhelmo III įsakas dėl baudžiosios panai-

kinimo „Paliepipimmas kaipo Lauko Žmones sawo Lauka lengwjaus apturreti ir ta walnay wartoti gal taipojau apie jų kaip walną Žmonų Passilaikima prieš kits kitta“, 1807; e) Prūsijos karalystės baudžiamasis kodeksas „Korawones Zokan-knyges“, 1851; f) Prūsijos vyriausybės 1872 m. įsakas dėl ne vokiečių kalbų teisių suvaržymo liaudies mokyklose „Szuilės Zokanu Knygos“, 1878.

Klaipėdos krašto: a) „Konvencija del Klaipėdos krašto“, 1925; b) „Seimelio rinkimų įstatymas su paaiškinimais“, 1932; c) „Klaipėdos krašto savivaldybių rinkimų įstatymas“, 1933.

Karyba

a) pirmasis žinomas lietuviškas spaudinys karybos tema – Prūsijos karaliaus Friedricho I įsakas dėl disciplinos ir bausmių kariuomenėje „Twarkos Suraszas pagal kuri karalyszkos Majestotos Rinktinei Prusu Karalystes teip Raitelei kai Pestininkai, pakarniausey elgtiss ir wissay ant koros parasytos prisiweizdėti beigi prisiegti tur“, 1705 (egzemplierius kol kas nesurastas); b) Prūsijos karaliaus Friedricho Wilhelmo I įsakas dėl leidimo svetimų šalių kariuomenėms, dalyvaujančioms Abiejų Tautų Respublikos sosto paveldėjimo konflikte, laisvai keliauti per karalystę ir apsipirkti „Raštas kurreme del Nepakajaus Lenku wissiems Lenku Žemej karajantiems waldas Perejimas per Karaliste Prusu perleidžamas yra“, 1734; visų kariuomenės rūšių puskarininkių ir eilinių statutai: c) „Wiešpačio Prusų Karalaus maloningay ir naujey patwirtinti Karo-Sanarei“, apie 1750–1752 (egzemplierius kol kas nesurastas) ir d) „Karo-Įstatimai, wissiems Unterofficierams bey Žalnerams iš Pėstininkų, Raitėlių ir Kanunierų“, 1797; e) Prūsijos karaliaus Friedricho Wilhelmo I įsakas dėl dezertyravusių kareivių amnestijos „Apsakimas Karališkos Malonės wissiems tiems Žalnerams ant Gero, kurrie nuo Maloningiausoj Prusų Karalaus Žalnerų išbėge“, 1738.

Politika

Prūsijos valstybės ir vokiečių politinių organizacijų: a) Septynerių metų karo laikotarpio rusų okupacinės administracijos vadovo generolo F. Vojeikovo įsakas dėl Prūsijos gyventojų atleidimo nuo priesaikos Rusijos sostui „Ant Paliepipimmo Diddes Župones ir Cecorenes wissu Moskolu etc. etc. etc.“, 1762; b) Prūsijos 1848 m. konstitucija ir jos komentarai „Prusu Waldžios Zokanas“, 1863; c) Hugo Senftlebeno „Trys Perskyrimai iš „Lietuwininku Paslo“, 1865. Lietuvių: a) Anso Bruožio „Prusu Lietuwei“, 1906; b) Anso Bruožio „Kova už laisvę, arba Kaip Prūsijos žmonės sau konstituciją išsikovojo“, 1912; c) Prusų Lietuvos tautinės komisijos atsisaukimas dėl Mažosios ir Didžiosios Lietuvos susijungimo „Lietuwininkai! Pabuskit! Klausykite! Padabokit!“, 1918; d) Prusų Lietuvos tautinės tarybos deklaracija dėl Mažosios ir Didžiosios Lietuvos susijun-

gimo „Pareiškimas“, 1918 (egzempliorius kol kas nesurastas), vėliau spausdintas kaip meninis plakatas „Mažosios Lietuvos tautinės tarybos akto“ pavadinimu, 1936; e) Anso Bruožio „Mažosios Lietuvos politikos veidrodis“, 1923; f) „Vyr. Maž. Lietuvos Gelbėjimo komiteto deklaracija sukilimo metu“, 1925.

Taikomojo turinio knygos

- a) pirmosios pagalbos vadovas nukentėjusiems „Ussakimmas dėl greito Gelbėjimo umay negyvais Pastojusų, Nuskendusų ar šaip nutrotitų, ir už ne gyvus laikytų Žmonų“, 1775; b) Danieliaus Gottliebo Setegasto bitininkystės vadovas „Naudingos Biczų Knygeles“, 1801; c) arklaininkystės vadovas „Trumpas pamokinimas apie Auginima bei Pagerinima Arkliu“, 1849; d) dažymo vadovas „Parwu Knygos“, apie 1882; e) Endrikio Wendto laišku ir dalykinių raštų rengimo patarimai „Gromatu Skarbnyczia“, 1890; f) Makso Vėlaičio namų gydymosi patarimai „Naminis Liekorius lietuviškų Gyventojų“, 1894; g) Kazio Kubiliaus „Dirvožemis, jo atsiradimas ir ypatybės“, 1929; h) „Klaipėdos dujų įmonei 75 metai“, 1936.

Universalaus turinio knygos

Bibliografinės rodyklės:

1. Knygų prekybos katalogai: Karaliaučiaus leidėjo ir knygininko Johanno Heinricho Hartungo katalogai: a) „Catalogus universalis“ (1746) ir b) „Catalogus novus universalis“ (1752), kuriuose pirmą kartą lietuviškos knygos nurodytos savarankiškuose skyriuose; c) pirmasis lietuviškas katalogas „Katalogas lietuviszku knigu ir laikraszcziu Martyno Jankaus“, 1891; d) išsamiausias katalogas „Kataliogas lietuviszkų knygu, gaunamų pas Otto v. Mauderode“, 1902; e) „Akc. „Ryto“ b-vės knygyno knygu katalogas“, 1929.
2. Bibliotekų katalogai: a) „Litauische litterarische Gesellschaft. Katalog der Bibliothek“, 1892; b) „Katalogas išžyczyjamų knygų „Sandoros“ Knigyno Klaipėdoje“, 1913; c) Prusų Lietuvos lietuviškų draugijų „Santaros“ Knygų Katalogas“, 1913.

Kalendoriai:

1. Komerciniai: Klaipėdos: a) „Prūsiškos Kalendros“, 1846–1868 ir b) „Lietuviškos Kalendros“, 1877–1914; c) Priekulės „Ewangeliškos Kalendros“, 1866–1913; Tilžės: d) „Lietuviškos Kalendros“, 1885–1923 ir e) „Tilžės Keleiwio“ Kalendros“, 1884–1922.
2. Reklaminiai: a) Klaipėdos „Didžiosios lietuviškos Kadagio Kalendros“, 1893–1913; Tilžės: b) „M. Smalėjaus Kalendros“, 1899–1900 ir c) „Lietuviškos M. Plotos Kalendros“, 1898; d) Klaipėdos „Prekybos namų M. Pukis & Ko. Kalendorius“, 1936.

3. Politiniai: a) Tilžės lietuvių rinkimų į parlamentą draugijos „Kalendros lietuviszkai konservatyviszkos partijos“, 1891; b) Karaliaučiaus vokiečių socialdemokratų „Rytprusiškasis žemininku Paslas“, 1902–1906.
4. Lietuvių tautinio ir kultūrinio sąjūdžio: a) Ragainės „Niamuno Sargo“ Lietuviškos Kalendros“, 1884; b) Klaipėdos „Apžvalgos“ Kalendros“, nuo 1913 – „Lietuvių Kalendros“, 1911–1919; c) Tilžės „Prūsų Lietuvos Kalendros“, 1920–1925; d) Klaipėdos „Mažosios Lietuvos kalendorius“, 1926–1938; e) Tilžės „Jagamasto Lietuviškos Kalendros“, 1929–1939.
5. Religiniai: a) Šilutės „Krikščioniškos Namų Kalendros“, nuo 1928 – „Alyvų Lapai“, 1927–1930; b) Klaipėdos „Krikščioniškas savaitinis kalendorius“, 1935–1938.

Adresų informacinės knygos: a) „Klaipėdos Krašto prekybos ir remestystės adresų knyga 1928“; b) „Klaipėdos Krašto pramonės, prekybos ir amato adresų knyga 1937“; c) „Klaipėdos miesto adresų knyga 1935“.

Teikiamas eksponuotinių rankraštinių ir spaudos leidinių struktūruotas sąrašas yra rekomendacinis, sudarytas remiantis Mažosios Lietuvos knygos istorijos tyrimais. Jo tikroji apimtis ir turinys priklausys nuo bendrosios muziejaus koncepcijos ir galimybių, ekspozicijos ploto ir autorių pastangų.

Mažosios Lietuvos knygos kultūros panoramą galima akcentuoti istorinės reikšmės paminkliniais leidiniais ir istorinės reikšmės autoriais. Jų kategorijos nustatomos pagal išliekamąją vertę ir aktualumą dabarčiai, poveikio istorinei epochai mastą. Konkretaus paminklo įvardijimas, savaime aišku, yra diskutuotinas dalykas, tam reikia kolektyvinio sutarimo ir susitarimo.

Istorinės reikšmės paminkliniai leidiniai. Mūsų įsitikinimu, jiems būtų galima skirti Prūsijos karaliaus Friedricho Wilhelmo III įsaką dėl baudžios panaikinimo „Paliepiamas...“, išspausdintą lygiagrečiai vokiečių ir lietuvių kalbomis Gumbinėje. Ši neišvaizdi sunkmečio, kilusio dėl karų su Napoleonu, septynių puslapių brošiūra suvaidino lemiamą vaidmenį Prūsijos valstybės ir jos tautų istorijoje. Ji parengė dirvą konstitucinei santvarkai ir asmens laisvei. Baudžios panaikinimo data yra skiriamoji riba ir lietuviškos knygos istorijoje. Nuo jos prasidėjusi socialinė ir politinė valstybės reforma panaikino Karaliaučiaus spaudos monopolį ir knygai atvėrė nevaržomą, daugiausia rinkos poreikių sąlygotą tiesioginį kelią pas užsakovą ir vartotoją. Kitų istorinės reikšmės paminklinių leidinių reikėtų ieškoti tarp publikuotų lietuvių tautinio ir politinio apsisprendimo dokumentų. Jiems ypač prilygtų 1918 m. politinės deklaracijos apie Mažosios ir Didžiosios Lietuvos susijungimą.

Istorinės reikšmės autoriai. Tokiais autoriais laikytinas Martynas Mažvydas, Kristijonas Donelaitis, Ludvigas Rhesa ir Frydrichas Kuršaitis. Galimas, bet labiau svarstytinas Vydūno vardas. Tarp jų neabejotinai iškiliausias yra K. Donelaitis. Jo „Metai“ pasižymi itin turtinga leidimų istorija, tarptautiniu pripažinimu ir sklaida pasaulyje.

K. Donelaitis vienija daugelio šalių literatūros mokslininkus ir vertėjus. Turtinga autoriaus atminimo įamžinimo patirtis: prisiminkime vien paminklų statybą Lazdynėliuose (1896), ant Rambyno kalno (1914), Tolminkiemio memorialo sukūrimą (XX a. antroji pusė). Ji teikia vertingos ir iškalbios medžiagos muziejaus ekspozicijai. Eksponavimo požiūriu dėkinga ir svari asmenybė yra F. Kuršaitis. Jo įvairialypė veikla aprėpia knygų vertimus, originaliąją mokslinę kūrybą, savaitraščio „Keleivis iš Karaliaučiaus“ redagavimą, bendradarbiavimą su Karaliaučiaus spaustuovėmis ir leidyklomis, lietuvių rašijos kūrėjų ugdymą Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminare. Vydūnas išskirtinas dėl originalumo. Jis gali iliustruoti knygos kultūros modernėjimą. Autorių pristatymui išrankiai naudotina ikonografija. Tokia medžiaga yra autorių portretai, gimtinių, gyvenimo, darbo ir kūrybos vietų piešiniai ir nuotraukos.

Knygos architektonika. Knygos išorės ir vidaus sąrangą labiausia lemia įrišimas, iliustracija ir teksto kompozicija. Pristatant knygos apipavidalinimą, svarbu paisyti pagrindinio protestantizmo ideologija grįstos kultūros reikalavimo: saikingumas ir kuklumas. Būdingiausias šią nuostatą atitinkančios knygos įrišimas bus su lentučių viršeliais, trauktais juoda oda, vario užsegimais ir vario gumburais ant apatinio viršelio. Jo autorius – knygrišys – yra nežinomas.

Lietuviškų knygų įrišimo menas ėmė tobulėti XIX a. antrojoje pusėje. Šiuo laikotarpiu sparčiai daugėjo dirbtuvių, jos plito į mažesnius miestus ir miestelius, konkuruavo, pataikavo klientui. Knygriškyklų meistrai užsakovo pageidavimu auksino arba margino lapų bloką, viršelį puošė geometriniu piešinio aklaisiais įspaudais, superekslibrisu (šriftu žymėjo savininko asmenvardį, gyvenamąją vietą, įsigijimo datą), gamino dėklus. Nuo septintojo dešimtmečio į knygas pradėtas klijuoti ekslibrisas – ornamentuota, dažniausiai ant spalvoto kartono spausdinta kortelė su savininko asmenvardžiu, kartais ir data. Tuo metu iš vokiečių knyginkystės buvo perimtas paprotys knygoje įrišti priedą – meninį blanką šeimos kronikai arba dovanojimo aktui įrašyti. Protestantų bažnyčia platino vedybinio gyvenimo sukakčių biblijas. Jos buvo ne tik meniškiau įrišamos, bet ir su progą sureikšminančiais įrašais. Tokias biblijas suktuvininkams iškilmių akimirką dovanų įteikdavo parapijų kunigai arba net aukštesni dvasininkai – superintendantai.

Ekspozicijos koncepciją atitinkančių eksponatų atranka galima tik individualiu darbu bibliotekų ir muziejų saugyklose. Užduotis bus ne iš lengvųjų – knygų egzempliorių išliko daug, tačiau jie dažniausiai yra pažeisti. Dėl aplinkos ir fizinio poveikio sutrūkinėjusi oda, pamesti dirželiai ir metalo užsegimai, byra lankų blokas. Nutrinti viršeliai sunkina išryškinti superekslibrisus.

Mažosios Lietuvos knygos teksto iliustracija yra grafinė, nuo XX a. pradžios jai pradėtos naudoti ir nuotraukos. Pastarosios ypač paplito kalendoriuose. Iliustracijų motyvai nevairūs:

- 1) Bažnyčios autoritetų portretai pamokslų knygose ir biblijose (populiariausi Martino Lutherio, Johanno Arndto, Johanno Jakobo Rambacho);
- 2) nesudėtingi grafiniai siužetai Kristaus kančių tema pietistinėje literatūroje;
- 3) didaktinė iliustracija moralizuojančioje grožinėje literatūroje;
- 4) pažintinė portretinė ir siužetinė nuotrauka pasaulietinėje literatūroje (visuomenės veikėjų, mokslo išradimų, pramonės naujovių, gamtos ir urbanistikos, karinių konfliktų ir politinių įvykių vaizdų).

Knygų, kurias galėtume laikyti meno paminklais, Mažoji Lietuva nepaliko. Jiems su tam tikra išlyga galima skirti Danieliaus Kleino giesmyno „Naujos Giesmju Knygos“ 1666 m. leidimą su Gottfriedo Tilgnerio varyje raizytu frontispisu ir antraštiniu lapu, kuriame nurodyti 1667 metai. Jam priklauso keli specialiai didikų rūmų bibliotekoms skirti donaciniai egzemplioriai. Vienas jų ypač geros fizinės būklės egzempliorius laikomas Wolfenbüttelio hercogo Augusto bibliotekoje (signatūra 831.16 Theol.). Moderniajam knygos menui taip pat ne be išlygų atstovautų išoriškai prabangi ir gausiai medžio raiziniais bei spalvotomis litografijomis iliustruota pamokslų knyga „Aš bey mano Namai norim Wiešpacziui šlužyti“ (1914). Dailininko bendradarbiavimą su knygos leidėju liudyty Kazio Šimonio sukurtas frontispisas tilžiečio Enzio Jagomasto leistai šviečiamųjų skaitinių serijai „Prūsų lietuvininkų knygynėlis“. Jį leidėjas panaudojo ne visą – atsisakė signeto. Visas frontispiso eskizas laikomas Kauno technologijos universiteto bibliotekos Senujų spaudinių skyriuje.

Ekspozicijos ikonografija. Muziejuje bus plačiai naudojama vaizdinė medžiaga, pristatanti įvairaus iškilumo knygų autorius ir sudarytojus, vertėjus ir redaktorius, leidėjus ir spaustuvininkus, knygrišius ir prekybininkus. Ją surasti nėra paprasta užduotis. Senujų protestantų autorių portretai imtini ne tik iš pačių knygų, bet ir iš Europos ikonografijos rinkinių. Rašantysis šias eilutes yra naudojęsis Francke's įstaiigos Halėje ikonografijos fondu. Jame saugoma keletas reikšmingų Mažosios Lietuvos bažnyčios dvasinių vadovų portretų, tarp jų ir lietuviškos Biblijos leidybos organizatoriaus, lietuviškų giesmynų ir Biblijos istoriografo vyskupo Johanno Jakobo Quandto. Tyrinėtojams gerai žinomas tapybinis L. Rhesos portretas, laikomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto fonduose. Naujųjų laikų – tautinio atgimimo epochos lietuviškos originaliosios knygos autorių nuotraukos išsibarsčiusios po bibliotekų, muziejų fondus ir privačius rinkinius. Jos gana intensyviai naudojamos, todėl beveik visos gerai žinomos. Mažiau reikšmingų knygos darbuotojų ikonografijos randama vis rečiau, nes jos, keičiantis žmonių kartoms, nebeįmanoma atpažinti. Daugybė nuotraukų tampa anoniminės, todėl sunaikinamos. Tyrėjams ir būsimajam knygos muziejui kai kada galėtų padėti Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios vadovai, turį įtaigos savo bendruomenės nariams. Pas šiuos dar yra užsilikusių senųjų nuotraukų.

Rečiausia yra leidėjų, spaustuvininkų, knygrišių ir knyginių ikonografija. Šie asmenys savaime liko kūrėjų – knygos autorių šešėlyje. Vaizdinės medžiagos ypač

neturtingi senieji laikai. Šių eilučių autoriui per 30 paieškos metų pavyko rasti tik Hanso Luffto, Johanno Stelterio portretus ir kelių kitų Karaliaučiaus spaustuvininkų signetus. Ikonografijos stygių siek tiek pašalina fotografijos išradimas XIX a., tačiau Lietuvos knygos muziejaus kūrėjų problemų ji iki galo neišspręs.

Knygos istoriją papildo gyvenamųjų vietovių, urbanistikos, architektūros vaizdai. Jie užfiksuoti gausiuose piešiniuose, nuotraukose ir atvirukuose, labai dažnai tiesiogiai nesusijusiuose su knygos kultūra ir kūryba. Fotografų dėmesį atkreipė tik žymiosios knygų leidybos, gamybos ir platinimo įstaigos. Tarp jų yra lietuviškai knygai daug nusipelnusios Enzio Jagomasto, Martyno Jankaus, Otto von Mauderodės, Juliaus Reylaenderio ir sūnaus, „Ryto“, Siebertų ir kai kurios kitos spaustuvės.

Poligrafijos technika. Abejotina, ar Mažosios Lietuvos skyriuje reikalinga rodyti poligrafijos techniką. Mat konkrečioms spaustuvėms priklausiusių spausdinimo ir kitų mašinų neišliko, antra vertus, visose Europos šalyse XIX–XX a. pirmojoje pusėje buvo paplitusi vokiečių pramoninė poligrafijos technika. Muziejui būtų parankiausia tenkintis bendra technikos skyriaus ekspozicija, kurioje pagal reikmes galima pažymėti kraštų savitumus. Juos rodytų išlikusių arba atkurtų (Martyno Jankaus, Jurgio Traušio, „Ryto“, Otto Sekunnos ir kt.) ir neišlikusių pastatų vidaus ir išorės, darbuotojų nuotraukos, brėžiniai, šriftų katalogai, vadovėliai, iš kurių mokyta spaustuvininko, knygrišio ir knygininko profesijos. Ypač kreiptinas dėmesys į tuos mokomuosius leidinius, kuriuose yra lietuviško teksto pavyzdžių. Pirmieji šriftų katalogai buvo lakšto formos. Pirmąjį žinomą Mažosios Lietuvos šriftų katalogą 1572 m. išspausdino Johannas Daubmannas, su lietuvišku tekstu – 1639 m. Lorenzo Segebade's įpėdiniai, pirmąjį knygos formos katalogą su lietuvišku tekstu – 1746 m. Johannas Heinrichas Hartungas, visi dirbę Karaliaučiuje. Šių spaudinių originalai laikomi Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne, jų kopijas turime Lietuvoje. Labai išsamų lietuvišką knygos formos visų spaudmenų katalogą apie 1938 m. (data nepažymėta) išleido „Ryto“ akcinės bendrovės įmonė Klaipėdoje. Lietuviško teksto pavyzdys buvo įdėtas Karaliaučiaus spaustuvininkų naudotame net keturių dalių vadovėlyje „Taip reikalingas kaip ir naudingas knygų spausdinimo menas ir šriftų liejimas“ (1740–1745). Kitas populiarus XVIII a. vadovėlis buvo Christopho Ernsto Predigerio „Knygrišys ir futliarininkas“ (1741). Šie vokiečių specialistų parengti mokomieji leidiniai plito visose Europos šalyse, iš jų ilgai profesijos mokėsi ir lietuviai bei lietuviškų knygų leidėjai.

Poligrafijos skyriaus ekspozicijos informatyvumą padidintų Mažajoje Lietuvoje lietuvių kalba knygas ir periodiką spausdinusius spaustuvių žemėlapis. Tokia vaizdinė priemonė rodytų spaudos židinių centrus ir periferiją, geografinį išsidėstymą, ryšį su kompaktiškai autochtonų gyvenama teritorija. Taip pat reikalingas ir lietuviškai knygai nusipelnusių leidybos ir spaudos įmonių, veikusių už Mažosios Lietuvos ribų, žemėlapis. Jis aprėptų Vokietijos ir Baltijos kraštus, Lenkiją, Didžiąją Lietuvą.

Knygų prekyba ir platinimas. Originalių eksponatų išteklius šia tema bus itin ribotas. Jiems galėtume priskirti spausdintus knygų prekybos katalogus ir kainoraščius, archyvuose užsilikusius komercijos dokumentus, prekybininkų ikonografiją. Jau būtų per vėlu tikėtis rasti knygynų įrangos ir baldų. Ekspozicijos informatyvumą padidintų knygų prekybos tinklo žemėlapis, vaizduojas tiek kraštą, tiek jo ryšius su kitomis šalimis. Knygų prekyba kelis šimtmečius buvo viena svarbiausių komunikacijos priemonių, kuria sklido informacija apie lietuvių tautą, jos dvasinį, materialinį pasaulį ir mentalitetą. Nuo XVIII a. lietuviškų knygų sklaidos židiniais tapo Frankfurtas prie Maino ir Leipcigo knygų mugės. Ekspozicijoje svarbu užfiksuoti autonominio lietuvių knygos verslo radimąsi. Jis pradeda formotis XIX a. pirmojoje pusėje, tampa savarankišku tautinio atgimimo ir sąjūdžio laikais. Žymiausi lietuvių knygų prekybininkai buvo Jurgis Mikšas, Martynas Jankus, Jurgis Lapinas, Vilius Kalvaitis, Morta Zauniūtė. Mažonoje Lietuvoje lietuviškos knygos sklido ne vien prekybos būdu. Daug jų, siekdamas profesinio ugdymo, kultūrinio švietimo ir idėjinio poveikio tikslų, nemokamai išplatino religinės, kultūrinės, politinės, blaivybės, labdaros, ekonominės, profesinės ir mokslinės organizacijos.

Knyga ir visuomenė. Tai ekspozicijos skyrius, pristatantis knygos funkcionavimo visuomenėje pėdsakus. Ypač svarbu atskleisti jos vaidmenį tautinio ir politinio sąjūdžio brandai, sąsajas su kitų šalių mokslo, kultūros, religijos, politikos veikėjais. Knygos paplitimo mastą visuomenėje pirmiausia liudija asmeninių bibliotekų katalogai (XVIII–XIX a. tai aukcionų katalogai), nuosavybės ženklai (įrašai, ekslibrisai, supereklibrisai, antspaudai), vartojimą – skaitymo pėdsakai (braukymai, pastabos, teksto papildymai). Jau XVIII a. paplito leidėjų ir knygų rengėjų spausdinti anonisiniai informaciniai laišukai, aiškinantys leidinių pranašumus, paskirtį, platinimo sąlygas ir telkiantys būsimuosius skaitytojus. Naujų knygų skaitymo ir suvokimo atgarsiai dažniausiai užfiksuoti asmeniniuose laiškuose, dienoraščiuose, albumėliuose ir spaudai skirtose recenzijose. Ekspozicijai teiktini tiek pozityvios, tiek negatyvios reakcijos liudijimai. Jie ypač gerai atskleidžia skirtingą Mažosios ir Didžiosios Lietuvos požiūrį į tikybinius leidinius.

Materialinė rašto ir knygos kultūra. Ši sąvoka taikytina rankraštinės ir spausdintos knygos naudojimo pagalbinėms priemonėms apibūdinti. Joms skirtini asmeninės bibliotekos baldai, knygų apsaugos ir laikymo įrengimai, rašymo medžiagos ir reikmenys. Kol kas dar nėra sunku antikvarinėje prekyboje užtikti XIX a. siekiančių knygų spintų, etažerių, lentynėlių, rašalinių, rašymo kotelių, rašalo sausintuvų. Pas Klaipėdos krašto gyventojus pasitaiko rasti grifelinų lentelių, neseniai dr. Ingrida Korsakaitė iš Vokietijos atvežė kilimėlį, kurį F. Kuršaitis pasitiedavo po skaitoma Biblija. Būdingas knyginės kultūros ženklas yra meniniai spaudiniai – blankai, pažymintys konfirmacijos, santuokos, mokslo baigimo įvykį, valstybinį apdovanojimą,

parodoje laimėtą diplomą. Juos užpildydavo ir įteikdavo kunigai, mokyklų, organizacijų ir valdžios įstaigų vadovai, o įrėmindavo ir iškabindavo ant svarbiausio kambario sienų namų šeimininkai. Šių, dabar jau itin retų spaudinių kartais galima rasti pas Klaipėdos krašto senbuvių, kolekcininkų, kada ne kada jų pasitaiko ir antikvariatuose.

Svarbus knygos kultūros pristatymo bandymas būtų atkurta asmeninė biblioteka. Jos modeliu galima pasirinkti XVIII a. kunigo (pavyzdžiui, Kristijono Donelaičio) arba XIX a. mokytojo (pavyzdžiui, Mikelio Šapalo iš Lankupių) darbo kambarį su apstatymo inventoriumi, rašymo priemonių, išsilavinimui ir profesijai būdingiausių knygų, kalendorių ir periodikos rinkiniu. Asmeninės bibliotekos atkūrimo projektui įgyvendinti reikia diskusijų ir kolektyvinės nuomonės, daug pastangų ir lėšų, tačiau tai atlikti įmanoma. Idėja atkurti K. Donelaičio asmeninę biblioteką buvo aptarta su Lietuvos dailės muziejaus direktoriaus Romualdu Budriu ir sulaukta palaikymo. Sėkmingai realizuotas projektas taip pat pražerstų plėtojant ir tobulinant rašytojo muziejaus Tolminkiemyje ekspoziciją.

Baigiamosios pastabos. Lietuvos knygos muziejaus vizija gali tapti realybe sutelkus intelektualius ir materialiuosius išteklius. Pirmuoju žingsniu būtina sukurti scheminį ir vaizdinį projektą, kuris sukonkretintų tokios įstaigos struktūrą, apimtį, vidaus ir išorės sąsajas, leistų apibrėžti bent svarbiausias funkcijas. Gana sudėtinga bus rasti ir įgyti eksponatų. Mažosios Lietuvos senieji spaudos leidiniai antikvarinėje prekyboje pasirodo retai, jų iš esmės nebeteri ir gyventojai. Išėitis būtų knygos muziejų kurti remiantis turtingos mokslinės bibliotekos fondu ir darbuotojų patirtimi. Galbūt tai pajėgtų atlikti Vilniaus universiteto biblioteka. Muziejaus galimybes padidins šiuolaikinės informacijos technologijos. Tačiau virtualumo efektas neturėtų vyrėti. Aktualizuojant bet koki istorijos paveldą pats stipriausias įtaigos veiksnys yra originalas. Muziejus neabejotinai sulauktų talkininkų. Jį remtų mokslininkai, dailininkai, rašytojai, bibliofilai, Mažosios Lietuvos gyventojai ir visi, kuriems rūpi tragiškas jos likimas.

Įteikta 2003 m. rugpjūčio mėn.

NUORODOS

1. MATULAITYTĖ, Stasė. Knygininkystė Šveicarijoje. *Tarp knygų*, 2002, balandis, p. 20–21.
2. SLAPŠINSKAS, Juozas. Sala Lituana. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis*, 1937, [t.] 2, p. 107–128.
3. ZDZICHAUSKIS Vl. Senovės knygos paroda. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis*, 1937, [t.] 2, p. 81–106.

THE HERITAGE OF LITHUANIA MINOR LITERACY AND PRESS IN THE BOOK MUSEUM OF LITHUANIA

A Draft Project

DOMAS KAUNAS

Abstract

The book museum models and reveals a complex and different world, in which intellectual expression and material culture interact in many ways. This world can be imitated by various typical and significant examples and images of literacy and press heritage. The literary and book culture of Lithuania Minor is very determined by space and time. Its territory is geographically defined by main landmarks: the coast of the Baltic Sea, the historical border between the Great Duchy of Lithuania and Prussia, along which Lithuanian place-names, hydronyms and the centres of ethnicity are collected. Essentially this is the West of the Republic of Lithuania (previously – Klaipėda region) and the region of Kaliningrad that at present belongs to Russian Federation.

Time boundaries look as follows: the beginning of the sixteenth century – 1945. The recognition of the literacy and press heritage of Lithuania Minor meets the interests of modern ethnopolitic, research, and cultural interests of Lithuania. The territory of Lithuania Minor is also a field of interests of Germany and Poland, therefore the necessity to respect them and to form the relevant concept of museum exposition is vital. The most complicated tasks for the exposition would be the following: 1) to represent the heritage of Lithuanian literacy and press over 450 years in a comprehensive but laconic manner; 2) to identify the most valuable heritage; 3) to exhibit the most valuable heritage; 4) to aggregate the original exhibits.

The most important exhibit of the museum will be a manuscript and a publication (a printed list, a pamphlet, a book, or a periodical). Lithuanian book should dominate from the point of view of language. But it should not be the only one. The exposition should reflect the relations of Lithuanian book with Latin, German and books in other languages in the region. The old Lituanistic book in German was sometimes even more important than in Lithuanian. The inherited value of literacy and press over centuries is revealed in the subject and typological cross-section of the repertoire. It consists of 3500 non-periodical and 150 periodical publications in Lithuanian. The museum exposition will require careful selection of those. The discussions about the criteria of selection are going on, but the book science has defined the most important ones: 1) manuscripts created before introduction of printing in a region, 2) the first printed books, 3) the first books in different subject areas (religion, linguistics, fiction, practical), 4) books of historical significance), 5) a book symbolising a historical personality. The book of Lithuania Minor also should be represented from the point of view of book architecture and art. This book was under the influence of the Protestant culture, therefore, it was usually modest and moderate. The main elements of internal decoration were the portrait of church authorities, simple ornaments on the topic of crucifixion, didactic pictures illustrating moral literature. The external decorations consisted of leather binding, blind or gold indentations, and copper buckles. A major element of the exposition is the iconography of the authors, publishers, printers, and booksellers. Partly it is already researched and collected, but a search should be conducted to find the old items in Germany and other European countries. The functioning of Lithuanian book in society might be reflected through ownership signs, public and private library catalogues, written evidence of contemporaries.